

Mehman MUSAOĞLU

ORTAQ TÜRK ATALAR SÖZLƏRİ

Türk xalqlarının atalar sözlərini həm məzmun, həm də dil və üslub baxımından iki yerə ayırmak mümkündür. Birincisi, hər birinin tarixi-siyasi yerləşiminin ictimai-siyasi təşəkkülü şərtləri ilə bərabər, digər qohum olmayan xalqlarla inkişaf edən əlaqələrinə görə də müəyyənləşdirilə bilən, ortaya çıxdığı bölgənin etnik-ictimai xüsusiyyətlərini daşıyan atalar sözləri. Məsələn:

Qazax türkcəsində:

Gül össe jerdin körki,
Qız össe eldin körki.
(Gülün böyüməsi torpağın gözəlliyi,
Qızın böyüməsi xalqın gözəlliyidir).
Aql tozbaytin ton, bilim taw silmaytin ken,
(Ağlı əskilməyən don, elm tükənməyən mə'dəndir).

Azərbaycan türkcəsində:

Bakı Şərqi qapısıdır.
Bakı yetim-yesir məskənidir.
Bakıda qazan, Tiflisdə xərclə.

İkincisi, həm məzmununa, həm də formasına görə müxtəlif türk xalqlarının dillərində işlənilən ortaq atalar sözlərimiz də vardır. Ancaq həmin atalar sözlərimiz hər bir xalqın dilində özünəxas olan leksik tərkibə və bir az da fərqli sintaktik söz sırasına malikdir. Bu tip atalar sözləri türk ədəbi dillərində çoxvariantlı atalar sözləri kimi təsnif oluna bilər. Məsələn:

Azərbaycan türkcəsində:

Abdal at mindi, özünü bəy sandı
Türkiyə türkcəsindəki variantı:
Aptal ata binerse bey odmu sanır,
Şalğam aşa girerse yağ oldum sanır.

Ortaq atalar sözlərimiz çoxvariantlı atalar sözlərimizdən bir az fərqli olan ikinci bölümü də həm məzmun, həm də dil və üslub baxımından birincilərlə eyni xüsusiyyətləri daşıyır. Bununla bərabər, türk ədəbi dillərinin çağdaş leksik səviyyəsində ayrı-ayrı müqayisəli eyni atalar sözləri kontekstlərini təşkil edən nümunələrin bir-birindən fərqliliyini isə; bəzi

sözlərin “sintaktik əhatə”dəki yerləşimi və sinonimliyinə, qrammatik səviyyəni dəyişdirməyən leksik, qrammatik və leksik-qrammatik şəkilçilərin sıralanma-fonetik çalarlarına və ümumtürk dilindəki işlənilməsinin intensivliyinə görə ortaya çıxır. Ortaq atalar sözlərimizin ümumtürk dilinin keçmiş və indisi istiqamətindəki sinxronik təsviri onların həm klassik türk ədəbi dillərindəki tarixi təşəkkülünə, həm də çağdaş türk ədəbi dillərindəki işlənilməsinin intensivliyinə və ehtiva mə’na sahələrinə əsasən aparılmışdır.

Ortaq atalar sözlərimizin adı keçən hər iki növü məzmun baxımından ən əski türk (protürk, prototürk) mədəniyyəti dövrünə, xüsusilə də İslam dini əsasında müəyyənləşdirilə bilən Türk-İslam sintezi fenomeninə əssaslanır. Bu baxımdan, hər seydən önce, ortaq atalar sözlərimizin türkologiya elminin içərisindəki öyrənilmə sahələri müəyyənləşdirilməlidir.

1.Ortaq atalar sözlərimizin türkologiyadakı yeri

İfadə etdiyi ümumi məzmununa görə, türk xalqları atalar sözlərinin türkologiya elmindəki yeri; İslam-Türk mədəniyyəti, adət-ən’ənələri əsasında və ümumtürk şifahi ədəbiyyatı kontekstində müəyyənləşdirilə bilər. Dil və üslub tərzi və şəkli olaraq isə atalar sözlərimiz sətirlərindəki hecalarının sayı 6-24 arasında dəyişən, məzmunu görə bir hökm ifadə edən, formasına görə isə bir şe'r şəklində olan və demək olar ki, inversiyaya uğramayan bir söz və cümlə sıralanmasıyla müəyyənləşən ümumtürk mətn nümunələridir, yə'ni mətnləşmiş cümlələrdir. Beləliklə, atalar sözlərimizin həm təşəkkül taplığı tarixi dövrlərə və əhatə etdiyi mövzulara görə türkologianın sahələrindən biri olan folklorda, həm də ritmik və bir şer üslubuya gerçəkləşən əsl bir türk folklorik mətn nümunəsi kimi isə türkologiya elminin digər bir sahəsi olan dilçilikdə sintaktik və mətn linqvistikası baxımlarından öyrənilməsi lazımdır.

Məqalədə eyni olan ortaq atalar sözlərimiz, ən çox işlənilən türk yazı dilləri üzrə, ifadə etdiyi mövzularına əsasən şifahi xalq ədəbiyyatı baxımdan təsnif olunmuş və mövcud müqayisəli atalar sözləri kontekstlərindəki bə'zi nümunələrin semantik-sintaktik çox varianthlığı göstərilmişdir. Bununla birləşdə, atalar sözlərimizin türk yazı dillərində müqayisəli bir semantik-leksikoqrafik təsvirinin aparılmasında zəruri olduğu vurgulanaraq, onların ümumtürk ədəbi mətni içərisindəki yerinə toxunulmuşdur.

1.1. Yuxarıda göstərildiyi kimi, atalar sözlərimiz folklorda, hər seydən əvvəl, İslam mədəniyyəti, türk xalqlarının ortaq olan adət-ən’ənələri, oturaq

və köçəri çöl mədəniyyətləri arasındaki qarşılıqlı əlaqələr, ailə quruluşu, in-sani özəlliklər və s. əsasında ifadə edilən müxtəlif mövzulara görə işıqlan-dırıla bilər.

1.1.1. Dostluq, qardaşlıq, qonşuluq münasibətləri, digər oxşar insan əla-qələri və xüsusiyyətləri mövzularındakı atalar sözlərimizin müxtəlif türk yazı dillərinə görə coxdilli bir lügəti verilən və mə'na və forma xüsusiyyətlərinə görə cümlələrlə mətnləşmiş olan atalar sözlərimiz, hər hansı bir konkret ədəbi dilin izahlı lügətlərindəki mə'naları açıqlanan dil vahidlərindən fərqli olaraq, mövzularına əsasən türk yazı dilləri üzrə aşağıdakı kimi sıralana bilər.

1.1.1.1. Dostluq, qardaşlıq, birlik, bərabərlik və bütövlük mövzularında:

1. Türk: Açıma sırrını dostuna, dostonun dostu vardır, o da söyler dostuna.

Azərbaycan: Açıma sırrını dostuna, dostonun da dostu vardır, o da söylər dostuna.

Türkmən: Sırını aytma dostuna, dostun dostı bardır, o-da aydar dostuna.

Özbək: O,z do'stum deb sir aytma, do'stininq ham do'sti bor.

Qazax: Dos dep sınamay sir atypa, dostın da dosı bor.

2.Türk: Dost başa baxar, düşmən ayağa.

Azərbaycan: Dost başa baxar, düşmən ayağa.

Türkmən: Dost başa bakar, duşman ayaqa.

Özbək: Do'st bosha boqar, dushman oyoqqa.

3.Türk: Akıllı düşman, akılsız dosyttan yeğdir.

Azərbaycan: Ağilli düşmən, ağılsız dostdan yaxşıdır.

Türkmən: Akılsız dostdan dana duşman yaqsıdır.

Özbək: Aqlsiz do'stdan aqilli dushman afzal.

Qırğız: Akmak dostan, akıldıu duşman artıq.

Qazax: Aqımaq dostan, aqıldı duşman artıq.

4.Türk: Dost acı söyləyər.

Azərbaycan: Dost acı söz söyləyər.

Türkmən: Dost doqrucıl bolar.

Özbək: Do'st achitib qapırar.

Qırğız: Dos küydüro aytat.

Qazax: Dos batırıb aytadı.

5.Türk: Nerede birlik, orada dirlik.
Azərbaycan: Harada birlik, orada dirlik.
Özbək: Birlik bor coida tırlıq bor.
Tatar: Kayerde birlik o yerde tırlıq.
Qazax: Birlik bolmay, tırlıq bolmas.

6.Türk: El eli yıkar, el de yüzü.
Azərbaycan: Əl əli yuyar, əl də üzü.
Türkmən: El eli yuwar, iki el birigip yüzü yuwar.
Özbək: Qo'l-qo'lını yuvar, ikki qo'l betni.

7.Türk: Sürüden ayrılan koyunu kurt kapar.
Azərbaycan: Süründən ayrılan qoyunu qurd yeyər.
Türkmən: Sürüden azaşan qoynı qurt alar.
Özbək: Podadan ayailgan qo'yını bo'ri yer.
Qazax: Bölingendi böri ceydi.

Qonşuluq münasibətləri, qonaqlıq, qonaqpərvərlik mövzularında:

1.Türk: Ev alma, komşu al!
Azərbaycan: Ev alma, qonşu al!
Özbək: Uy olma, qo'shni ol!
Qazax: Üy tandama, körsi tanda.

2.Türk: Çağırılan yere erinme, çağrılmayan yere görünme.
Azərbaycan: Çağırılan yerə ərinmə, çağrılmayan yerdə görünmə.
Türkmən: Çağırılan yere bar, oturda turma, çağrılmadıq yere barma,
görünme.
Özbək: Aytılqan joydan qolma, aytılmaqan joyda borma.
Qırğız: Çaminqahqah ösühğ basıb barma.
Qazax: Şaqrığan cerden qalma, şaqırmağan cerqe barma.

Təvazökarlıq, insaniyyətlik, şirindillilik, comərdlik, tox gözlülük, igidlik
kimi insanı xüsusiyyətlər mövzusunda:

1.Türk: Ayağını yorqanına göre uzat.
Azərbaycan: Ayağını yorqanına görə uzat!

Türkmən: Yorqana görə ayak uzat.
Özbək: Ko'rpanqqa qarab oyoq uzat.
Qazax: Körpene qaray ayağında kösil.

2.Türk: Ağlamayan çocuğa meme vermezler.
Azərbaycan: Ağlamayan uşağa süd verməzlər.
Özbək: Bola yiq'lamasa ona sut berməs.
Qırğız: İylabağan balağa emcek çok.
Qazax: Çılamağan balağa emşək bermeydi.

3.Türk: Tatlı dil, yılani deliğinden çıkarır.
Azərbaycan: Şirin dil ilanı yuvasından çıxardar.
Türkmən: Süyci dil yılani himinden çıkarar.
Özbək: Sehirin til ilonni iyindən cıqat.
Qırğız: Cılıuu süylösö cilan iyindən cıqat.
Qazax: Cılı-cılı söylesen cilan da ininen sıgar.

4.Türk: Anlayana sivri sinek saz, anlamayana davul zurna az.
Azərbaycan: Anlayana bircə milçək də sazdır, anlamayana zurna-qaval
da azdır.
Türkmən: Anlana çibin sesi-de sazdır.

Bə'zi ortaq atalar sözləri kontekstlərimiz ayrı-ayrı türk ədəbi dillərində tərkibinə və sintaktik söz sırasına görə biri digərindən fərqli olan variantlarda əmələ gəlir. Məsələn, yuxarıdakı sonuncu atalar sözü kontekstindəki türkməncədən verilən “Anlana çibin sesi-de sazdır” nümunəsi digərlərindən fərqli bir sintaktik variantda işlənir.

1.1.1.4.Acgözlük, xəsislik, qorxaqlıq, axmaqlıq, ağılsızlıq, ekoistlik, xainlik, pislik, boşluq kimi insanı xüsusiyyətlər mövzusunda:

1.Türk: Ac tavuk düşündə dari görür.
Azərbaycan: Ac toyuq yuxusunda dari görər.
Türkmən: Açı towuk düyünde dari görer.
Özbək: Och tovuqniñ tushiqa don kiradi.
Qazax: Tavuq tüsində tarı köredi.

2. Türk: Üşenənin oğlu, kızı olmamış.

Azərbaycan: Qorxağın oğlu, qızı olmaz.
Türkmən: Yaltanın oqlı-qızı bolmazmış.
Özbək:Erinchoqninq ertani bitmaydi.
Qazax:Erinşektin ertenini bitpeidi.

3.Türk: Akıl pazarda satılmaz (Ağıl para ile satılmaz).
Azərbaycan: Ağıl bazarda satılmaz.
Türkmən: Akılı satın alıp bolmaz.
Özbək: Aqil bozorda sotilmaydi.
Qazax: qıl bazarda satılmas.

4.Türk: Balık baştan kokar.
Azərbaycan: Balıq başdan iylenir.
Türkmən: Balık kellesinden porsar.
Özbək:Balıq boshidan sasiydi.
Qazax:Balıq basınan sasiydi.

5.Türk: Boş çuval dik durmaz.
Azərbaycan:Boş çuval dik durmaz.
Türkmən: Boş çuval dik durmaz.
Özbək:Bo'sh qop tik turmas.
Qazax:Bos qap tik turmaydı.

6.Türk: Serçeden korkan, dari ekmez.
Azərbaycan: Sərçədən qorxan dari əkməz.
Türkmən: Serçeden qorkan dari ekmez.
Özbək: Chumchuqdan qo'rqqan tariq ekmas.
Qazax: Ayuvdan qoriqjan, ormanğa barmas.

7.Türk: Yemeyenin malını yerler.
Azərbaycan: Yemeyənin malını yeyərlər.
Türkmən: İymediğin malını iyeler.
Özbək: Molinqni ayasanq qasqrığa yem bo'lar.
Qazax: Malındı ayasan, qasqrığa cem bolar.

8.Türk: İnsanoğlu çiğ süt emmiş.
Azərbaycan: İnsanoğlu ciy süd əmmiştir.

Türkmən: Adam oqlı çığ süyt emmiş.
Özbək: İnson bolası xom sut emqan.
Qazax: Uvizğa carımağan bala caman.

6, 7 və 8-ci müqayisəli atalar sözləri kontekstlərindəki qazax folklorundan gətirilən nümunələr fərqli bir semantik variantda işlənir.

9.Türk: İki karpuz, bir koltuğa sığmaz.
Azərbaycan: Bir əllə iki qarpız tutmaq olmaz.
Türkmən: İki qarpız bir elde tutdurmaz.
Özbək: Bir qo'litiqqqa ikki tarvuz siq'mas.

10.Türk: Abdalın karnı doyunca, gözü kapıda olur.
Azərbaycan: Axmağın qarnı doyunca, gözü qapıda olar.
Türkmən: Qarnı doysa-da gözü doymaz.
Özbək: Ochközniň o'zi to'ysa ha'm ko'zi to'ymas.
Qazax: Aqımaqtın qarnı toysa, közi esikte.

10-cu atalar sözü kontekstində türkmən, özbək və qazax folklorundan gətirilən nümunələr digərlərindən fərqli sintaktik-semantik variantlarda işlənilir.

11.Türk: Koyun can derdinde, kasar yağ derdinde.
Azərbaycan: Keçi can hayındadır, qəssab piy axtarır.
Türkmən: Qassaba yaq qayqı, qeçə-can.
Özbək: Qassob yoq' qayq'usida, echki jon qayq'usida.
Qazax: Qoydın közi şöpte bolsa, börinin közi qoyda bolar.

11-ci müqayisəli atalar sözü konteksindəki qazax folklorundan verilən atalar sözü müqayisə edilən digər nümunələrdən fərqli olan bir sintaktik variantda işlənilir.

1.1.1.5.Təhsil, tərbiyə, təcrübə, səbəb, hal-vəziyyət, borcluluq, alış-veriş, çalışqanlıq, işgüzərlilik, zəhmət kimi ictimai və insani özəllikləri ehtiva edən mövzularda:

1.Türk: Ağla (r) sa anam ağlar, kalanı yalan ağlar.

Azərbaycan: Ağlarsa anam ağlar, qalani yalan ağlar.

Türkmən: Aqlasa ecem aqlar, qalani yalan aqlar.

Özbək: Yiq'lasa onam yiq'lar, qolqani yolq'ondan yiq'lar.

Qazax: Şin cilasa ana cilar, basqası ötirik cilar.

2.Türk: Arpa eken buğday biçmez.

Azərbaycan: Arpa əkən buğda biçməz.

Türkmən: Arpa ekip, buqday ormarsın.

Özbək: Arpa ekkan buq'doy o'rmas.

Qazax: Arpa eqip biyday oram deme.

3.Türk: Bal tutan, parmağını yalar.

Azərbaycan: Bal tutan barmağını yalayar.

Türkmən: Bal tutan barmağını yalar.

Özbək: Asal tutqan barmoq'ini yalar.

Qazax: Bal ustağan barmağın calaydı.

4.Türk: Bugünün işini, yarına bırakma.

Azərbaycan: Bugünün işini, sabaha saxlama.

Türkmən: Bu qünki işini ertə qoyma.

Özbək: Buqinninq ishini ertaqa qoldırma.

Qazax: Buqinqi isti ertenqe qalırma.

5.Türk: Çok yaşayan bilmez, çok gezen (gören) bilir.

Azərbaycan: Çok yaşayan çox bilmez, çox gəzən çox bilər.

Türkmən: Köp yaşan bilmez, köp gören biler.

Özbək: Ko'p yashaqan bilmas ko'p ko'rqan bi'ladi.

Qırğız: Köp caşaqtan bilbeyt, köptü körqön bilet.

Qazax: Köp casağan bilmeydi, köp körqen bileydi.

6.Türk: Mum dibine ışık vermez.

Azərbaycan: Lampa kölgəsinə işıq salmaz.

Türkmən: Çuranın düybi qarankı.

Özbək: Sham yoruq'i tubıqa tushmas.

Qazax:Şam tübine çarıq bermes.

7.Türk: Ne ekersen, onu biçersin.

Azərbaycan: Nə ekərsən, onu biçərsən.

Türkmən: Name eksen, şoni orarsın (yığnarsın).

Qazax: Ne eksen soni alasın.

8.Türk: Su içene, yılan bile dokunmaz.

Azərbaycan: Su içənə, ilan belə toxunmaz.

Özbək: Suv ichqanqa ilon ham teqininmaydi.

9.Türk: Önce düşün, sonra söyle.

Azərbaycan: Öncə düşün, sonra söylə.

Türkmən: İlk düşün, son söyle.

Özbək: Avval o'yla, keyin so'yla.

Qazax: Oylanıp barıp söyle.

10.Türk: Sen ağa ben ağa, bu ineği kim sağa.

Azərbaycan: Sən ağa, mən ağa, inəkləri kim sağa.

Göstərilən bölmədə verilən digər müqayisəli atalar sözü kontekstlərin-dəki bə'zi nümunələr semantik və sintaktik baxımlardan müxtəlif variantlarda işlənilir.

11.Türk: Ağac, yaş iken eğilir.

Azərbaycan: Ağac yaş ikən əyilər.

Türkmən: Oqlanı yaşdan, ayalı başdan.

Özbək: Bolani yoshlıkdən o'rqtat xotinni boshdan.

Qazax: Ağac casında iyiledi.

11-ci müqayisəli atalar sözü kontekstində Türk, Azərbaycan, Qazax folklorlarından verilən nümunələr eyni bir leksik tərkibdə və sintaktik sıralanmayla işlənir. Türkmən və özbək folklorlarından verilən nümunələr isə göstərilən atalar sözü kontekstindəki digər atalar sözlərindən fərqli olaraq öz aralarında paralellik yaratmışdır.

12.Türk: Ağır kazan geç kaynar.

Azərbaycan: Ağır qazan gec qaynayar.

Türkmən: Katta kema uzaqqa suzadi.

Qazax: Avur qazan keş qaynayıdı.

13.Türk: Anasına bak, kızını al; kenarına bak, bezini al.

Azərbaycan: Anasına bax qızını al, qıraqına bax bezini al.

Türkmən: Enesini gor-de qızını al, qırasını gör-de bizini al.

Özbək:Onasiqa qarab qızını ol.

Qazax:Anasın körip qızın al, idisim körip asın iş.

12 və 13-cü müqayisəli atalar sözü kontekstlərində özbək folklorundan gətirilən nümunələr, digərlərinə görə, fərqli bir struktur-semantik variantda işlənir.

14.Türk: Ala karqada alacağım olsun.

Azərbaycan: Ala qarğadan da alacağım olsun.

Türkmən: Az-da bolsa alqılı bol.

Özbək: Ola qarq'adan oladiganinq bo'lsin.

Qazax:Az bolsa da alatının bolsın.

14-cü müqayisəli atalar sözü kontekstində türkmən və qazax folklorlarından verilən nümunələr, digərlərinə görə, öz aralarında sintaktik bir paralellik təşkil etməkdədir.

15.Türk: Bakarsan bağ, bakmazsan dağ olur.

Azərbaycan: Bağa baxarsan bağ olar, baxmazsan dağ.

Türkmən: Bagı baksan bag bolar, bakmasan dag bolar.

Özbək: Bog'ga qarasانq bog' bo'lar, qarovsız bog' tog'bo'lar.

Qazax: Qarasan qara cer de baq boladı.

16.Türk: Ucuz etin yahnisi yavan olur.

Azərbaycan: Ucuz ətin şorbası olmaz.

Türkmən: Mugt etin çorbası yuwan bolar.

Özbək: Arzon go'shtning mazası bo'lmaydi.

Qazax: Arzannın ciliği tatımas.

17.Türk: Tok, acın halinden bilmez (ne bilir).

Azərbaycan: Toxun acdan xəbəri olmaz.

Türkmən: Dokun açdan habarı yok.

Özbək: To'qning ochdan xabari bo'lmaydi.

Qazax: Aş bala toq balamın dep oynamayıdı, toq bala aş bolam dep oylamayıdı.

18.Türk: Evdeki hesab, sarşıya uymaz.

Azərbaycan: Evdəki hesab bazardakına uymaz.

Türkmən: Öydəki hasap, bazara bolmaz.

Özbək: Uydagi hisob bozorqa tog'ri kelmaydi.

Qazax: Körmeye çatıp ton pişpe.

19.Türk: Büyük lokma ye, büyük söz söyleme.

Azərbaycan: Böyük loxma ye, böyük söz söyləmə.

Türkmən: Köp iy, köp söyleme.

Özbək: Katta ye biroq katta gapırma.

Qazax: Ariq aytıp semiz şıq.

15, 16, 17, 18, 19-cu müqayisəli atalar sözü kontekstlərində qazax folklorundan nümunələr, digərlərinə görə, sinonimik-sintaktik variantlar kimi qiymətləndirilə bilər.

20.Türk: Açı ne yemez, tok ne demez.

Azərbaycan: Ac nə yeməz, tox nə deməz.

Türkmən: Açlık name iydirmez, dokluk name diydirmez.

Özbək: Ochninq ko'zi bir burda nonda, to'qninq oq'zi nasihat berishda.

Qazax: Aş ne cemes, toq ne demes.

20-ci müqayisəli atalar sözü kontekstində özbək folklorundan verilən nümunə, digərlərinə görə, fərqli bir sintaktik-semantik variantda işlənilir.

1.1.1.6.Tale, əcəl, qul (Allahın qulu mə'nasında) və Allah kimi dini mövzulardakı atalar sözləri:

1.Türk: Ecele çare bulunmaz.

Azərbaycan: Əcələ çarə yoxdur.

Türkmən: Acalə sare yok.

Özbək: O'limqa chora yo'q.

Qazax: Acalğa şara coq.

2.Türk: Acele işe şeytan karışır.
Azərbaycan: Tələsik işə şeytan qarışar.
Türkmən: Gissanan quya qaçar.
Özbək: Shoshqanqa shayton hay der.
Qazax: Aşıqqan şaytannın isi.

3.Türk: Hatasız kul olmaz.
Azərbaycan: Qul xətasız olmaz.
Türkmən: Bir kemsiz gözel bolmaz. Hatasız ar bolmaz.
Özbək: Hatosiz banda bo'lmas.
Qazax: Adam qatasız bolmas.

2, 3-cü müqayisəli atalar sözü kontekstlərində qazax və türkmən folklorundan verilən nümunələr, digərlərinə görə, fərqli struktur-semantik variantlarda işlənilir.

Ortaq atalar sözlərimizin leksikoqrafik-semantik təsviri

Çağdaş dövrdə türkologianın ən mühüm problemlərindən biri; türk ədəbi dillərinin zəminini təşkil edən türk ləhcələrinin müqayisəli böyük “Atalar sözləri” lügətinin hazırlanmasından ibarətdir. “Türk ləhcələrinin müqayisəli atalar sözləri lügəti”nin əsas tərtibat və orfoqrafik prinsipləri, təbii ki, həmin lügətin hazırlanması əsnasında müəyyənləşəcəkdir. İndiki mərhələdə isə söhbətin mövzusu belə bir lügətin tərtibatının hansı işlərlə başlanılmasından ibarətdir. Fikrimizcə, “Türk ləhcələrinin müqayisəli böyük atalar sözləri lügəti”nin tərtibatının başlanılması işlərini iki yerə ayırmalı ola-

1. Bütün Türk dünyası atalar sözlərinin, çağdaş türk yazı dillərinə əsasən, ümumi bir siyahısının ortaq türk əlifbasıyla hazırlanması;

2. Bundan sonra həmin ümumi siyahıya, yəni mövzularına görə atalar sözlərinin eyni, variant və fərqli olanlarının, çağdaş türk yazı dillərinə görə, kiçik “lügət siyahıları”nın hazırlanması (Məqalədə eyni olan ortaq atalar sözlərimizin çağdaş türk yazı dilləri üzrə, ifadə etdiyi mövzularına görə bir kiçik “lügət siyahısı” nümunəsi də məhz bu baxımdan verilmişdir).

2. Atalar sözlərimizin böyük türk ədəbi mətnindəki yeri

Retprospektiv (indiyə və keçmişə görə) olaraq müəyyənləşdirilə bilən

milli ümumtürk ədəbi mətninin nüvəsini; ümumtürk mədəniyyətinə və sazına, qolça qopuzuna dayanan, Məhtimqulu, Əhməd Yəsəvi, Hacı Bektaş Veli, Qaraca Oğlan, Yunus Əmrə, Aşıq Ələsgər, Jambul, Manas, Dədə Qorqud kimi şəxsiyyətlər və əsərlərdə müşahidə edilən mənsur təhkiyə, ən müxtəlif xalq ədəbiyyatı nümunələrinin və ümumxalq dilinin ritmik ifadə tərzi təşkil edir. Söhbətin mövzusu olan həmin ədəbi mətnin retrospektiv təsvirinin aparılmasında digər əsas ünsürlərdən biri kimi, türkçə yazılan divan ədəbiyyatı (Füzuli, Nəsimi, Nəvai kimi nümayəndələri olan) mühüm bir yer tutur. Şübhəsiz ki, bütün bunlarla bərabər, tənzimat (Avropalılışma) dövründən bəri, qərb mədəniyyətinin tə'sirilə həm sərbəst şe'rələ, həm də nəsrlə yazılan və təhkiyəvi bir ifadə tərzinə əsaslanan yeni ümumtürk ədəbiyyatı da gözdən qaçırla bilməz. Bu baxımdan ümumtürk ədəbi məktəbinin göstərilən yeni təşəkkülü, hər şeydən əvvəl, klassik Qərb və Şərqi Türk dilləri kontekstlərindəki türk ləhcələrinə görə gerçəkləşən (və ya gerçəkləşdirilən) yeni türk yazı dilləri ilə əlaqədar olaraq ortaya çıxır.

Bələliklə, atalar sözlerimizin böyük ümumtürk ədəbi mətnindəki yeri; göstərilən təməl ünsürlərin kontekstində, ümumtürk şifahi xalq ədəbiyyatına və ümumxalq dilinin ritmik ifadə tərzinə əsasən müəyyənləşdirilməlidir. Ümumtürk şifahi xalq ədəbiyyatı içərisində yer tutan atalar sözlerimizin, şifahi xalq ədəbiyyatımızın digər bütün növlərinin və böyük ümumtürk ədəbi mətninin ən mühüm əsərlərinin çağdaş informasiyavericiliyin hafızəsini təşkil edən kompüter-internet sisteminə türk yazı dillərdən birində (məsələn, Türkiyə türkçəsində) yüklənməsi isə; “turkdilli dünya”da ümumtürk dilinin ortaq bir ədəbi dil özəlliyinin canlandırılması və millimə’nəvi dəyərlərimizin yox olmasının qarşısının alınmasıyla bərabər, onların dünya sivilizasiyasının içərisində doğru-düzgün tə’rif edilməsini və əhəmiyyətinin göstərilməsini də tə’min edər.

Ədəbiyyat

- Aksøy, Ömer Asım, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü: 1 Atasözleri Sözlüğü, İnkilap Yayınevi, İstanbul, 1995;
Musaoğlu, Mehman-Gümüş, Mühittin. Türkçe Asıklamalı Azerbaycan Atasözleri, Engin Yayınevi, Ankara, 1995;
Kürenov, Sapar-Gümüş, Mühittin. Türkçe Asıklamalı Türkmen Atasözleri, Engin Yayınevi, Ankara, 1995;
Yoldaşev, İbrahim-Gümüş, Mühittin. Türkçe Açıklamalı Özbek Atasözleri, Engin Yayınevi, Ankara, 1995;
İsmail, Zeynət-Gümüş, Mühittin. Türkçe Açıklamalı Kazak Atasözleri, Engin Yayınevi,

1995;
Güngör, Ahmet-Calilova Güngör, Asel. Türkçe Açıklamalı Kırqız Atasözleri, Engin Yayinevi, 1998;
Radloff, Wilhelm. Türklerin Kökleri, Dilleri ve Halk Edebiyyatı, Ekav Yayımları,
1.cilt (Güney Sibirya'da Yaşayan Türk Boyalarının Halk Edebiyatı Derlemeleri),
Ankara, 1999;
2.cilt (Güney Sibirya'da Yaşayan Türk Boyalarının Halk Edebiyatı Derlemeleri) №
Ankara, 1999;
3.cilt (Güney Sibirya'da ve Çunqarya Bozkırlarında Yaayan Türk Boyalarının Halk
Edebiyatı Derlemeleri), Ankara 1999;
4.cilt (Güney Sibirya'da ve Çunqarya Bozkırlarında Yaşayan Türk Boyalarının Halk
Edebiyatı Derlemeleri), Ankara, 1999;
5.cilt (Kuzey Türk Boyalarının Halk Edebiyyatından Derlemeler), Ankara, 2000;
6.cilt (Kuzey Türk Boyalarının Halk Edebiyatından Derlemeler), Ankara, 2000 vs.

Summary

Mehman MUSAOGLU

COMMON TURKIC PROVERBS

The proverbs of Turkish people can be divided into 2 parts according to both meaning and language and style of writing. First, the proverbs defined according with the social-political formation conditions of each historical-political location, to the developing links with the other irrelative people, carrying the ethnic-social peculiarities of the territory taken out.

The second part of our common proverbs distinguishing a little from many varied ones, carries the same peculiarities with the first ones from the point of view of both theme and language and style of writing.

Резюме

Мехман МУСАОГЛУ

ОБЩЕТЮРКСКИЕ ПОСЛОВИЦЫ

Общетюркские пословицы поддаются классификации как с точки зрения содержания, так и языка и стиля. В первую группу входят не пословицы, отражающие исторические и общественно политические условия, но и контакты с не родственными народами.

Вторую группу составляют пословицы употребляющимся в языках различных тюркских народов и составляющие общетюркский паремический фонд. Различаются эти единицы лексическим составом и синтаксическим строем. Пословицы этого типа в тюркских литературных языках могут классифицироваться как многовариантные.